

УДК: 94:272(477)

Т. Т. Бублик

УЧАСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО МИРЯНСТВА У РУСІ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УГКЦ: НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ УКЦ (СЕРЕДИНА 1980-х – ПОЧАТОК 1990-х рр.)

У статті обговорюється один з аспектів проблеми легалізації Української Греко-Католицької Церкви. Автор описує участь і роль мирян у боротьбі за права своєї Церкви крізь призму діяльності Комітету захисту Української Католицької Церкви. Також аналізує поєднання релігійного та національно-політичного факторів у процесі легалізації.

Ключові слова: греко-католики, легалізація, Комітет захисту УКЦ

Дослідження процесу виходу Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) з підпільних умов існування у 1980-х рр. є неможливе без висвітлення участі та ролі віруючих, а насамперед, релігійних правозахисників.

У статті робиться спроба представити боротьбу греко-католиків за права своєї Церкви на основі діяльності неформальної релігійної організації Комітету захисту Української Католицької Церкви¹ (далі – КзУКЦ), головні методи і форми впливу на радянську владу та проводиться аналіз співвідношення політичного та релігійно-церковного факторів у питанні легалізації УГКЦ.

Окремі аспекти проблематики легалізації УГКЦ, а зокрема вклад мирян у боротьбу за права Церкви, розглядали у своїх працях українські дослідники В. Пашенко, В. Єленський, О. Муравський; серед іноземних слід згадати керівника Кестонського інституту Майкла Бурдо, який не тільки досліджував проблематику свободи совісті в СРСР, але й активно допомагав греко-католикам у боротьбі за легалізацію УГКЦ. Для написання статті використано опубліковані джерела (самвидав «Християнський голос»), статті у радянській і зарубіжній пресі та неопубліковані джерела – матеріали з Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО) й Архіву Інституту історії Церкви (АІЦ).

Внаслідок репресивного тиску радянських властей УГКЦ офіційно «припинила своє існування» на неканонічному Львівському «соборі» 8-10 березня 1946 р. через «воз'єднання» з Російською Православною Церквою (РПЦ). Греко-католицька ієрархія та частина духовенства і вірних, які відмовилися від нав'язаної владою «православізації», ніколи не визнавали «ліквідації» своєї Церкви. Після смерті Й. Сталіна та із відносною лібералізацією тоталітарного режиму в період «хрущовської відлиги» греко-католики розпочали добиватися офіційної легалізації своєї Церкви. Численні заяви віруючих і духовенства, богослужіння, протиправні з точки зору радянського законодавства, відкрита душпастирська діяльність підпільних греко-католицьких священиків свідчили про те, що «катакомбна Церква» декларувала і боролася за відновлення своїх прав. Однак лише в 1980-х рр. вдалося сформувати організаційні структури, які ставили перед собою завдання досягнути для УГКЦ легального статусу в Радянському Союзі. Такою організацією, що взяла на себе відповідальність і фактично очолила боротьбу за легалізацію УГКЦ, став КзУКЦ. Його діяльність можна поділити на 2 періоди: (1) від вересня 1982 р. до середини 1987 р.; (2) кінець 1987 р. – 1992 р.

1. Перший період

У вересні 1982 р. утворилася українська релігійна правозахисна організація КзУКЦ², яку очолив Йосип Тереля. Організатор Комітету був відомим радянським дисидентом, який неодноразово відбував терміни у радянських тюрмах за «антирадянську пропаганду» і якого примусово лікували в психлікарнях. Він одним із перших у середовищі політичних дисидентів почав відкрито говорити про необхідність легалізувати УГКЦ в Радянському Союзі. У своїй Декларації учасники Української Гельсінської групи (1976 р.) саме на прикладі долі Й. Терелі описували для Заходу переслідування греко-католиків і всіх віруючих у Радянському Союзі [1, с. 984-985].

До складу Комітету, окрім Терелі, увійшли о. Герман Будзінський, ієромонах Студійського уставу (студит), який проживав у Львові і був двічі суджений за свою релігійну діяльність, мирянин Василь Кобрин, який переслідувався радянськими органами влади за релігійні переконання, і Стефанія Петраш-Січко, в'язень радянських таборів за участь в національному підпіллі, дружина і мати відомих дисидентів Січків, засновників Українського Християнсько-Демократичного фронту (чоловік Петро, сини Василь і Володимир).

Новостворений Комітет оголосив у першій заяві, зверненій до ЦК КПУ, про початок своєї діяльності і задекларував головну мету – легалізація УГКЦ. Його голова запевнив радянських очільників, що Церква у підпіллі не тільки живе, але й «розростається і торжествує» [2, с. 652-653]. У зверненні до «уряду УРСР» члени Комітету натякали на «анормальність» ситуації, оскільки в СРСР було засуджено «діяння тирана Сталіна», а УГКЦ, одну із його жертв, до сих пір – не оправдано. Також автори цієї заяви пропонували кілька практичних кроків на шляху до виходу Церкви з катакомб:

¹ Українська Католицька Церква (УКЦ) – назва, яка використовувалася греко-католиками в діаспорі (авт.)

² З самого початку творці Комітету називали себе «Ініціативна група для захисту прав віруючих і Церкви», хоча в радянських документах і пресі йшлося про Комітет захисту віруючих / УКЦ (авт.)

- провести «вільні вибори» в єпархіях Західної України і там, де греко-католики будуть становити більшість, – передати їм храми, якщо ж меншість – дозволити будівництво нових церков;
- повернути Церкві друкарні, дозволити відновити духовні семінарії;
- розпочати розслідування злочинної діяльності органів КДБ і МВС, а також і радянських психіатрів щодо духовенства і мирян УГКЦ.

Церква зі свого боку обіцяла дотримуватися закону про відділення Церкви і держави, однак «будь-яке підкорення радянським властям неможливе», оскільки її Голова – Папа Римський [2, с. 663-665].

За свідченнями С. Петраш-Січко, вона з Й. Терелею збирали документальний матеріал про переслідування греко-католиків, з яким у вересні 1982 р. він навіть поїхав до Москви, щоб зареєструвати Комітет і представити вимоги греко-католиків, однак, очевидно, йому було відмовлено у цьому [3, с. 118].

КЗУКЦ обрав перевірену форму боротьби з радянським керівництвом – написання листів до західної громадськості (політиків, правозахисних організацій, української діаспори) з описами релігійних утисків і проханнями про необхідність вплинути на керівництво СРСР у питаннях релігійної свободи. Вони почали випускати самвидавний часопис «Хроніку УКЦ» і передавати її номери на Захід. Також намагалися тримати у постійній напрузі радянське керівництво через написання численних заяв і звернень до різних інстанцій радянської влади з вимогами припинити переслідування греко-католиків та дозволити реєстрацію громад на вимоги віруючих. Наприклад, у кримінальній справі В. Кобрини було зазначено, що він «за останні роки» неодноразово звертався в органи радянської влади з вимогами легалізувати «уніатську греко-католицьку церкву»¹. Також експерти з науково-атеїстичної праці підтвердили, що вказані звернення, а також кореспонденція Кобрини (як і його «поплічників» - Й. Терелі та о. Г. Будзінського) містили «вигадки про радянський державний і суспільний лад» у питаннях дотримання свободи совісті в СРСР. Зокрема, у вирокі суду щодо підсудного В. Кобрини згадується його лист (також з підписом о. Г. Будзінського) до міністра внутрішніх справ від 12 липня 1983 р., міністра збройних сил СРСР від 21 червня 1984 р. (у співредакторстві з Й. Терелею), також у слідстві фігурував лист до німецьких католиків з описами переслідувань УГКЦ в Радянському Союзі - «Германским католикам христианский привет» [4].

Така діяльність учасників Комітету не могла залишитися поза увагою органів держбезпеки. Так, вже 24 грудня 1982 р. Й. Терелю був арештований і після кількомісячного слідства засуджений на 1 рік за «злісне ухиляння від суспільно-корисної праці», оскільки в час арешту був безробітним. Однак, отримавши звільнення в 1984 р., він вже в лютому 1985 р. був знову заарештований і згодом засуджений до семи років позбавлення волі [1, с. 771-774]. У час «відсутності» Й. Терелю керівництво Комітетом здійснював В. Кобрин. Також активну участь у формуванні нових номерів «Хроніки» брали С. Петраш-Січко та дружина Терелю – Олена [3, с. 118].

Однак 12 листопада 1984 р. В. Кобрин був заарештований та 22 березня 1985 р. його засудили до трьох років позбавлення волі у виправно-трудова колонія загального режиму за ст. 187 КК УРСР. Його звинуватили в «систематичному поширюванні завідомо неправдивих вигадок», «розповсюдженні і виготовленні документів наклепницького змісту на радянську дійсність», які використовувалися антирадянськими силами «в ідеологічних диверсіях» проти Радянського Союзу та прагненні відновити УГКЦ, що була ліквідована «на вимогу віруючих» у 1946 р. тощо [4; 5, арк. 45].

Отець Г. Будзінський не був притягнутий до відповідальності, проходячи у справі Кобрини як свідок «з гуманних міркувань, враховуючи похилий вік», як це вказувалося в радянській пресі. Хоча саме його було представлено радянській громадськості як основного ініціатора створення Комітету і «досвідченого режисера» його діяльності [6, с. 3]. З арештами Й. Терелю і В. Кобрини активна праця КЗУКЦ припинилася і тому здавалося, що будь-який організований рух за легалізацію УГКЦ не матиме продовження.

Слід зауважити, що початок організаційної боротьби греко-католиків співпав з новим витоком антикатолицької пропаганди радянського уряду, пов'язаний з обранням в 1978 р. нового Папи – Івана Павла II, вихідця з комуністичної Польщі, який одразу у своїх листах висловив підтримку греко-католикам та вимагав «забезпечити громадянам українцям греко-католикам на їхній батьківській землі» [7, с. 12-13]. Нове напруження у стосунках між Римом і Москвою на початку 1980-х років призвело до посилення ідеологічної боротьби з «впливами Ватикану» в СРСР, що насамперед стосувалося греко-католиків. Рада Міністрів УРСР 6 червня 1984 р. видала таємне доручення органам місцевої влади в Західній Україні викоринити «залишки уніатства». В «орієнтовці» відділу пропаганди і агітації Львівського обкому Компартії України особливий акцент робився на боротьбі з уніатськими впливами як такими, що інспіруються Заходом і покликані внести дестабілізацію в радянське суспільство [8, арк. 19-26]. Проте, згідно звіту Львівського облвиконкому від 30 квітня 1985 р., на Львівщині продовжували функціонувати близько 19 «домашніх церков», висвячувалися нові греко-католицькі священики, виготовлялася і поширювалася релігійна література тощо [9, арк. 18]. Згідно даних Ради у справах релігій в Львівській області на початку 1980-х рр. нараховувалося 122 священики і 179 монахів і монахинь [10, арк. 2, 6-9]. Таким чином можна стверджувати, що, незважаючи на сильний тиск радянської влади та її прагнення знищити цілком УГКЦ, підпільні греко-католицькі структури продовжували існувати.

З іншого боку, всередині УГКЦ відбувалися процеси, які не сприяли організаційній боротьбі, а саме:

- відбувалося «старіння» активного підпільного духовенства;

¹ У радянських документах і пресі переважно використовувався термін «уніат» чи «Уніатська Церква» стосовно греко-католиків чи УГКЦ (авт.)

- не вдалося подолати обрядових «протистоянь» між священиками різних монаших чинів: (василіянці притримувалися «прозахідних» форм церковного обряду, а редемптористи і студити – «просхідних») [11, с. 143-145];
- тривали непорозуміння в церковному керівництві, оскільки підпільні єпископи керували не за територіальною ознакою (епархіями), а радше «сферами впливу», тобто священики переважно підлягали своїм єпископам-святителям [12, с. 58-59].

Окрім цього, незважаючи на смерть довголітнього генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва в 1982 р. та необхідності проведення реформ у радянській державі, до влади прийшли його однодумці: спочатку Юрій Андропов, колишній керівник КДБ, який був відомий своєю боротьбою з дисидентами, а потім Костянтин Черненко. Однак у 1985 р. новим генеральним секретарем ЦК КПРС став Михайло Горбачов, який, розуміючи невідрадне становище СРСР, на квітневому пленумі проголосив курс на «перебудову» радянської держави і політику «гласності».

Щоправда, поряд з іншими сферами життя Радянського Союзу, М. Горбачов на початку свого правління не мав наміру змінювати напряму антирелігійної політики своїх попередників і наголошував на продовженні ідеологічної боротьби з «пережитками капіталізму» [13, с. 194-197]. Проте питання взаємин держави і Церкви швидко набули нової актуальності та значного суспільного резонансу, особливо напередодні ювілею 1000-ліття Хрещення Русі. Папа Римський Іван Павло II ще у березні 1979 р. наголосив на важливості цієї дати в і підтвердив свою активну участь у відзначенні цієї дати в історії християнства Східної Європи [7, с. 7-11]. Тому з огляду на такі зовнішні причини та у руслі загального курсу на плюралізм і демократизацію в СРСР неминучими були зміни і у ставленні до релігії [14, с. 34]. Партійні органи спочатку розглядали цей ювілей як внутрішню справу Церкви, але згодом перейшли до акцентування позитивної ролі християнства у формуванні державності Київської Русі. Окремі публікації у пресі намагалися об'єктивно представляти релігійні аспекти життя радянського суспільства (навіть журнал атеїстичної пропаганди «Наука и религия» в цей час змінив позитивний свій ідеологічний напрям для релігійних кіл) [15, с. 39]. На офіційному рівні в газеті «Известия» від 21 січня 1988 р. в статті «Утверждаю свободу совести» присвяченій 70-річчю ратифікації закону «Об отделении Церкви от государства и школы от Церкви», голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР Костянтин Харчев заявив, що цілком ефективний спосіб співпраці між Церквою і державою був вказаний ленінським рішенням, проте, поряд з тим, висловив жаль за «произвол» у ставленні до релігії в 1930-х рр. і в часи застою, підкреслив важливість Церкви в суспільстві, процесі боротьби за мир і збереженні історично-культурних пам'яток тощо [16, с. 215-216]. У цій ситуації РПЦ, займаючи лояльну щодо влади позицію, чи не найбільше скористала від нових віянь у державній політиці. На офіційному рівні Московська патріархія зуміла якісно змінити свій статус: було повернуто у посідання деякі визначні духовні центри, здобуто право на будівництво нового храму в Москві, офіційно затверджено Новий Устав РПЦ тощо [16, с. 219-223]. Про покращення стосунків свідчило й те, що на початок 1988 р. вперше в радянській історії зросла кількість офіційно зареєстрованих громад РПЦ (у порівнянні з 1986 р. на 60 одиниць) [17, с. 461]. Святування 1000-ліття Хрещення Русі викликало значний резонанс і пройшло при великій увазі з боку світової спільноти, що, в свою чергу, мало б сприяти зростанню популярності М. Горбачова на Заході [16, с. 219], а також стало проявом відродження російського патріотизму і встановлення «особливих відносин» між Кремлем і Загорськом [18, с. 79; 19, с. 70].

Однак зміна курсу офіційної політики у сфері релігії не означала покращення ситуації для УГКЦ. Радянська тоталітарна система не бажала співіснувати з ліквідованою нею ж Церквою: у газетних статтях, де позитивно відгукувалися про релігійні справи – греко-католики однозначно представлялися як суто політична, антинародна, антирадянська спільнота, яка себе дискредитувала у минулих століттях [20, с. 20]. Як зазначив дослідник О. Муравський, співпраця по лінії «державна – Православна Церква» в умовах Західної України мала на меті, перш за все, зупинити рух греко-католиків за легалізацію, надаючи РПЦ матеріальну і моральну допомогу, яка виражалася у реєстрації громад і передачі закритих у минулому культових споруд (храмів), дозволи на видання православної (а саме українською мовою Біблії та молитвословів, збільшений тираж «Православного вісника» та «Українського Церковного календаря») та антиуніатської (видання тематичних збірників) літератури [21, с. 44].

Однак, незважаючи на цілковите заперечення прав на свободу віросповідання для УГКЦ в СРСР, політика перебудови і гласності давала греко-католицькому активу можливість продовжити організовану боротьбу за права своєї Церкви.

2. Другий період

Діяльність Комітету відновилася з виходом на волю великої кількості українських дисидентів. Зокрема, до Львова в 1987 р. повернувся відомий політичний в'язень Іван Гель, який, за його словами, не був заангажований у справи Церкви, а радше прагнув продовжувати політичну боротьбу з радянським режимом [22, арк. 23]. Однак, саме тоді виникла потреба реорганізувати Комітет, оскільки, вийшовши на свободу після чергового тюремного терміну, Й. Тереля врешті отримав дозвіл і 18 вересня 1987 р. виїхав закордон. Тому І. Гель взяв на себе місію продовжити боротьбу за легалізацію Церкви.

Слід зауважити, що саме наприкінці 1980-х рр. в Україні відновили або розпочали свою активну діяльність «неформальні» громадські організації, які акцентували увагу радянського суспільства на проблемах у мовному, культурному та екологічному питаннях, необхідності висвітлення т. зв. «білих плям» з історії України тощо. Наприклад, відновила свою діяльність Українська Гельсінська група (заснована в 1976 р., а в 1988 р. у Львові реформована в Українську Гельсінську спілку, на основі якої в 1990 р. утворилася Українська

Республіканська партія); серед найбільш впливових слід згадати молодіжне «Товариство Лева» (1987 р.), яке поставило собі за мету відроджувати і зберігати культурні традиції; Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (у 1988 р. були відновлені осередки в УРСР), основною метою якого було збереження і популяризація української мови; «перебудовою» в екологічній сфері займався «Зелений світ» (1988 р.); в політичній сфері, окрім Гельсінської групи, діяли: «Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління» (1987 р.), політична дискусійна група «Український культурологічний клуб» (1987 р.), на основі яких наприкінці 1989 р. була створена перша, опозиційна до Компартії України, політична партія Народний Рух України за перебудову [22, с. 92-93] тощо. Тому можна вважати, що реформований Комітет став важливою ланкою опозиційних до радянської влади сил.

Іван Гель як новий голова КзУКЦ зумів принести у рух за легалізацію широту бачення проблеми – не вимоги зареєструвати окрему парохію в селі чи місті, а боротьба за легалізацію і навіть реабілітацію цілої Церкви. Для досягнення цієї цілі він розпочав широкомасштабну кампанію з поширення інформації про реорганізацію Комітету та використання нових методів боротьби за права греко-католиків [23, с. 70-71]. Для озвучення планів голова Комітету обрав Московський громадський семінар з прав людини, однак делегацію греко-католиків не допустили на цей захід, звинувативши у «придбанні наркотиків, зберіганні зброї та грабежах» [23, с. 70]. Проте вже 20 грудня 1987 р. делегація у складі І. Геля, о. Петра Зеленого та єп. Івана Маргітича відбула до Москви, де передала в Президії Верховної Ради СРСР на ім'я А. Громика 1543 підписи вірних з вимогами легалізувати УГКЦ. Також було передано копію запрошення Папі Івану Павлу II відвідати Київ на святкування 1000-ліття Хрещення України-Русі. А 22 грудня вдалося провести пресконференцію за участю іноземних журналістів та російських дисидентів (о. Глеба Якуніна та Олександра Огороднікова), представивши життя греко-католиків у підпіллі [23, с. 71]. У «Заяві до преси» було проголошено відновлення діяльності Комітету на чолі з новим головою І. Гелем, у складі якого залишилися попередні учасники – о. Г. Будзінський як секретар, В. Кобрин (вийшов з тюрми в 1987 р.) і С. Січко-Петраш, а також нові – священники Михайло Гаврилів, Петро Зеленох, Іван Маргітич (вже на той час був підпільним єпископом – хіротонія відбулася 10 вересня 1987 р.) і миряни, колишні політв'язні, Степан Хмара та Ярослав Лесів [23, с. 72].

Слід зазначити, що серед нових учасників КзУКЦ було кілька політв'язнів і дисидентів, а саме голова – І. Гель – двічі був ув'язнений за політичну «антирадянську пропаганду» (тюремний стаж – 18 років), член УГГ і редколегії самвидаву «Український вісник» (разом з В'ячеславом Чорноволом і Михайлом Горинем). Окрім І. Геля, зі середовища правозахисників до КзУКЦ потрапили Ярослав Лесів і Степан Хмара.

Я. Лесів спочатку брав активну діяльність як мирянин, а від 1989 р. вже як греко-католицький священник (висвячений єп. Павлом Василюком, з яким Я. Лесів близько співпрацював). До членства в Комітеті був відомий як активний учасник Українського Національного Фронту і УГГ; за антирадянську діяльність відсидів 2 тюремних строки. Вже як священник виступав від імені Церкви на мітингу в Москві на Лужниках, брав активну участь в голодуванні греко-католиків на Арбаті, зустрічався з Борисом Єльциним у справі УГКЦ тощо.

С. Хмара став одним із найактивніших і найрадикальніших борців з радянською системою серед членів КзУКЦ, який брав участь у випуску «Українського вісника» і за це в 1980-1987 рр. відбував покарання. Він був одним з головних координаторів голодування греко-католиків на Арбаті у Москві в 1989 р.

Цікавою постаттю в реформованому Комітеті був російський правозахисник Микола Муратов. Він закінчив Московський медичний інститут за спеціальністю лікар-біофізик, працював завідувачем гормонального відділу у Центральній кремлівській лікарні, звідки за участь в правозахисних рухах змушений був звільнитися. В грудні 1987 р. став представником УГГ та КзУКЦ у Москві. Він передав необхідну інформацію про діяльність українських та релігійних представників на Захід, був координатором акцій, проведених греко-католиками в столиці СРСР, а також здійснював юридичну підтримку Комітету перед радянською владою [24].

Серед греко-католицького духовенства, яке увійшло до складу Комітету були:

Єпископ Іван Маргітич, висвячений ще єп. Теодором Ромжею в 1946 р.; в 1951-1955 рр. відсидів в радянських таборах за відмову перейти на православ'я (формально за «антирадянську пропаганду»). Після повернення продовжив активно душпастирювати в підпіллі. Був представником КзУКЦ на Закарпатті. Неодноразово їздив до Москви з заявами про легалізацію УГКЦ і дозвіл на реєстрацію греко-католицької громади в с. Боржавське на Закарпатті.

Отець Михайло (чернече ім'я – Матей) Гаврилів – ієромонах ЧСВВ; вчився у Духовній Семінарії в Ленінграді, висвячений митрополитом Никодимом (Ротовим) в 1975 р. До 1979 р. працював як православний священник на Стрийщині і в грудні 1979 р. перейшов у лоно УГКЦ, продовжуючи свою душпастирську працю у підпільних умовах. За активну діяльність притягався до адміністративної відповідальності (штрафи), наприкінці 1987 р. за «відкриті» богослужіння примусово заарештований до війська в Чорнобильську зону.

Отець Петро Зеленох вчився у «підпільній» семінарії і в 1961 р. був висвячений на священника. Найбільше працював на Яворівщині, неодноразово карався штрафами за нелегальні богослужіння.

Дещо пізніше до складу КзУКЦ увійшла Ольга Горинь, дружина відомого політв'язня Михайла Гориня; також з Комітетом активно співпрацювали й інші відомі правозахисники і дисиденти, такі як Василь Барладяну (постійний дописувач і член редакційної колегії «Християнського голосу»), Зиновій Красівський (активний учасник акцій Комітету), Ірина та Ігор Калинці (представники львівської творчої інтелігенції; Ірина заснувала в 1988 р. жіноче Марійське товариство «Милосердя», яке у співпраці з Комітетом проводило релігійні маніфестації на захист УГКЦ).

За твердженнями І. Геля, КЗУКЦ підтримував добрі зв'язки з підпільними єпископами, зокрема, єп. Павлом Василюком, священниками (о. Антоній Масюк, о. Михайло Волошин, о. Микола Куць та ін.), плідно співпрацюючи у справі легалізації УГКЦ. Так, о. М. Волошин, який на той час проживав у м. Самборі на Львівщині, отримавши запрошення від Комітету взяти участь у богослуженні з нагоди вшанування пам'яті Тараса Шевченка 26 лютого 1989 р., був змушений проявити надзвичайні зусилля і заходи конспірації, щоб потрапити до Львова. І саме у співпраці КЗУКЦ (тоді ще під головуванням Й. Терелі) з єп. Павлом Василюком була написана відома заява від 4 серпня 1987 р. про вихід з підпілля частини греко-католиків [25, арк. 8].

Символічно, що до складу КЗУКЦ не увійшли діючі підпільні єпископи (вл. Маргітич був у тому часі тільки висвячений). За словами І. Геля, він прагнув діяльність організації узгоджувати з підпільною греко-католицькою ієрархією, отримавши на початку свого головування дозвіл від архієпископа Володимира Стернюка як Предстоятеля УГКЦ в Україні (ця зустріч відбулася в січні 1988 р.) [26, арк. 25]. Однак не вдалося уникнути протистояння, оскільки владики боялися звинувачень у «політиці», і тому не завжди підтримували акції Комітету. Зокрема, згаданий владики Володимир Стернюк не взяв участі в жодному заході КЗУКЦ – навіть у важливу поїздку до Москви на зустріч з кардиналами РКЦ він відправив свого помічника – єп. Филімона Курчабу. Таке протистояння теж можна помітити на сторінках самвидаву «Християнський голос». Так, у «відкритому листі представника Львова на ювілейних святкуваннях у Ченстохові» від імені всіх членів КЗУКЦ, відповідаючи на закиди з боку ієрархії, йдеться про неможливість у боротьбі за права греко-католиків дотримуватися принципу «аполітичності» [23, с. 590-594]. З іншого боку, голова Комітету офіційно заперечував звинувачення у надмірній політизації боротьби і підозрював у тих нападах провокацію зі сторони КДБ [23, с. 467-471]. «Політичність» боротьби за права УГКЦ полягала у тому, що КЗУКЦ вбачав у ліквідації Церкви однозначно політичний підтекст, опонуючи заявам радянських чиновників, що це питання – суто церковне, і тому, на його думку, процедура «виходу з катакомб» повинна бути теж політичною [23, с. 91-97].

Слід відзначити, що до членства КЗУКЦ увійшло чимало представників радянського дисидентства та колишніх політв'язнів, а участь підпільного духовенства не було надто чисельною. Тому, як висновок, можна навести слова І. Геля, який говорив про Комітет, що «він (КЗУКЦ) виступає в імені Церкви, але нею не є створений» [26, арк. 32]. Наголошуючи на цьому факті, радянська влада постійно говорила про «політизацію» греко-католицького питання, намагаючись розділити рух за легалізацію УГКЦ на суто церковний і політичний. Навіть у Заяві Ради у справах релігій від 28 листопада 1989 р. (дозвіл на реєстрацію громад УГКЦ) йдеться про «певні сили», які хочуть використати «справедливі бажання віруючих» у своїх «далеких від релігії цілях» тощо [27, с. 3].

Архієпископ Володимир Стернюк, який, до речі, перебував у хороших стосунках з інтелігенцією Львова (про це свідчить представник львівської творчої інтелігенції поет Ігор Калинець [28, с. 126]), на зустрічі з головою КЗУКЦ схвалював стратегію Комітету, водночас застерігаючи від надмірної політизації. Слід зазначити, що владики намагався чітко розмежувати пріоритети Церкви і завдання національної політики, наголошуючи, що у цих справах не може бути повної «консолідації» [29, с. 17]. Проте, на думку лідерів організації, якраз поєднання релігійного й національного факторів відіграло в час «перебудови» найважливішу роль у відродженні УГКЦ. У контексті національно-політичної боротьби в Західній Україні релігійні вимоги органічно поєднувалися, і тому логічним наслідком стала «політизація» боротьби за права Церкви [30, с. 35]. Сам голова Комітету у своїх спогадах вказував на основну причину того, що, проводячи масштабні акції, намагався поєднати важливі національно-політичні події чи дати з релігійними вимогами: «...я чи не перший усвідомив, що поєднання боротьби за легалізацію Церкви з боротьбою за державу має подиву гідні результати: ми мали якнайширшу соціальну базу, бо молитви, Св. Літургія, а після них – гострі мітингові виступи збирали найбільшу кількість людей. Іти чи ні на політичний мітинг потенційний учасник ще обмірковував, а на Службу Божу з мітингом ішов не вагаючись» [31, с. 91]. І саме на фоні такого поєднання політичного і релігійного факторів у боротьбі за легалізацію Церкви мали місце непорозуміння між прихильниками Комітету та представниками вищого духовенства УГКЦ.

У першому номері самвидавного часопису Комітету «Християнський голос» (реорганізовані «Хроніки УГКЦ») І. Гель чітко вказав на єдину мету діяльності організації, а саме – домогтися легалізації УГКЦ, відстоюючи «священне право людини» на свободу віросповідання. Під поняттям легалізація Комітет розумів насамперед:

- визнання неправомірності ліквідації УГКЦ в 1946 р.;
- надання Церкві статусу юридичної особи;
- повернення їй всього конфіскованого державою майна, відновлення семінарій та монастирів;
- створення умов для повернення з «вимушеного вигнання» ієрархів УГКЦ [23, с. 93].

Прихід до керівництва Комітетом політичного діяча декларував важливий момент у зміні ведення боротьби за права Церкви – від пасивного опору (під поняттям «пасивний опір» слід розуміти підпільну душпастирську діяльність, відкриття підпільних парохій, написання поодиноких заяв, тобто те, що підпільне духовенство робило для збереження Церкви) до активних і масштабних дій.

Для І. Геля, за його словами, було важливо «розбудити» українське суспільство і позбавити його страху перед можливими переслідуваннями [26, арк. 34]. Зробити це він прагнув через низку заходів.

Перш за все, члени Комітету продовжили традиційне написання петицій до органів радянської влади із проханнями легалізувати або в окремих випадках зареєструвати греко-католицьку громаду [23, с. 98-101].

Також, що важливо, КЗУКЦ постійно пригадував про аномальний законодавчий аспект заборони УГКЦ та відмови реєструвати її громади, апелюючи до радянських законів і міжнародних правових актів, і представляючи такий стан як порушення прав людини. Наприклад, у зверненні вірних УГКЦ до учасників Віденської конференції держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі було чітко вказано, які правові норми порушує радянська влада (а саме, Конституцію СРСР ст. 4, 34, 36, 52, 173; Загальну декларацію прав людини ст. 18 і 19; Прикінцевий акт Наради з питань безпеки і співпраці в Європі від 1 серпня 1975 р. та ін.), не даючи свободи греко-католикам, і також рекомендовано переглянути свою співпрацю з СРСР у випадку подальшого небажання визнати права УГКЦ [23, с. 88-90]. Такі заяви до західного світу з боку КЗУКЦ могли впливати на ставлення його політикуму до радянської держави (яке, до слова, кардинально змінилося після кількох десятиліть «холодної війни»), що в особі М. Горбачова бажала «виглядати» ліберальною і демократичною. Так, наприклад, широкого розголосу набула справа сенатора конгресу США Мойнихена, який під час телемосту «конгрес США – Верховна Рада СРСР», обговорюючи стан справ з порушеннями прав людини у Радянському Союзі, підняв питання переслідування греко-католиків. Відповідь радянських газет була однозначною – такої релігійної організації в СРСР не існує, а будь-які розмови про її переслідування чи відродження – це провокація «клерикального угруповання» (УКЦ), яка складається з колишніх злочинців і представників «бувшої уніатської церкви», заплямованої співпрацею з фашистськими окупантами, а тепер прислужниками західних імперіалістів [32, с. 2].

Іншою формою мобілізації населення став збір підписів під заявою на підтримку офіційного визнання УГКЦ, які пізніше І. Гель офіційно передавав до вищих інстанцій СРСР, а також до міжнародних організацій (протягом 1988-1989 рр. було зібрано близько 120 тисяч підписів) [28, с. 118].

Комітет також розпочав широкомасштабну і досить ефективну «інформаційну війну» з радянською владою. І. Гель зумів організувати постійне видавництво самвидавного часопису «Християнський голос», який публікувався на Заході редакцією «Вістей з Риму».

Також члени Комітету за допомогою представника в Москві М. Муратова проводили прес-конференції із західними мас-медіа. Це давало можливість представляти альтернативну інформацію про стан УГКЦ в СРСР і підтверджувати наочно звернення ієрархії в діаспорі до різних політичних діячів [24].

До інформаційних перемог, зокрема, в 1988 р., можна зарахувати організацію зустрічі підпільних єпископів Павла Василика і Филімона Курчаби з католицьким кардиналом Аґостіно Казароллі, очільником ватиканської делегації на святкування 1000-ліття Хрещення Русі у Москві 10 червня 1988 р., на якій йшлося про стан УГКЦ в умовах підпільного існування і можливість її легалізувати [23, с. 448-449].

Окрім цього, І. Гелю вдалося налагодити добрі зв'язки із західними політиками та дипломатами. Так, вже на початку 1988 р., а саме 21 лютого та 30 травня 1988 р., Гель двічі зустрічався в Москві з представниками уряду США (помічником державного секретаря США у справах захисту прав людини та делегацією на чолі з президентом Рональдом Рейганом) [23, с. 227-229; 440-442]. Також можна згадувати про зустрічі і контакти із західними дипломатами у справі легалізації УГКЦ (наприклад, представниками австрійського дипломатичного корпусу [23, с. 306-309]). За безпосередньої участі представників Комітету вдалося організувати зустрічі підпільного єпископату з представниками мас-медіа (навіть архієпископ Володимир Стернюк, який вів дуже обережну політику у справі відродження Церкви, давав інтерв'ю західним журналістам [33, с. 4]); також Західну Україну все частіше почали відвідувати римо-католицькі єпископи із Заходу та представники греко-католицького діаспорного духовенства. Активні переговори членів Комітету із західним політикумом дозволяли не лише представляти об'єктивну інформацію, але і впливати в такий спосіб на радянський уряд в питанні греко-католиків. М. Горбачов, наголошуючи на змінах в радянському суспільстві, був змушений прислухатися до зауваг представників Заходу щодо порушення прав греко-католиків, що свідчило про «неповну» перебудову в суспільному житті СРСР. Тому в окремих випадках радянські очільники в 1988-1989 рр. проголошували про близьку можливість надання дозволу реєструвати в Західній Україні греко-католицькі громади [18, с. 79; 34, с. 480].

Комітет також розпочав організувати багатолюдні богослуження у містах і селах Західної України. Така форма боротьби допомагала не тільки мобілізувати віруючих, але й наочно демонструвати радянській владі ставлення населення до релігійних питань. Важливими акціями в 1988 р. були ювілейні богослужіння з нагоди святкування 1000-ліття Хрещення України-Русі, зокрема, в Грушеві на Львівщині (10 липня 1988 р. за участі бл. 6 тисяч вірних) і Гошеві біля м. Долини (Івано-Франківська область); також поминальна служба за жертвами сталінських репресій 23 червня 1988 р. у Львові на Личаківському цвинтарі (бл. 5 тис. вірних). Поряд з цими заходами підпільний єпископ Павло Василик організував ювілейне богослужіння у Зарваниці на Тернопільщині, зібравши на ньому бл. 20 тисячі вірних [23, с. 306-309, 399-401, 402-404, 405-408].

У 1989 р. Комітетові вдалося організувати кілька дуже важливих публічних заходів. Так, 26 лютого 1989 р. у Львові відбулося урочисте богослуження на честь святкування 175 років від дня народження Т. Шевченка, яке відслужили два священики: греко-католицький – о. Михайло Волошин і православний – о. Михайло Нискогуз (священик у с. Стара Сіль на Старосамбірщині, який вже 5 травня 1989 р. офіційно проголосив про свій перехід у лоно УГКЦ [35, арк. 8]).

Із травня 1989 року у центрі Львова, біля колишнього монастиря Кармелітів босих та неподалік від будинку Львівського облвиконкому, греко-католицькі священики почали щонеділі служити Літургії [36, арк. 25].

Окреме місце займає акція голодування греко-католиків на захист своїх прав на Арбаті у Москві. Цю акцію розпочали єпископи Павло Василик, Софрон Дмитерко і Филімон Курчаба в Секретаріаті Верховної

Ради СРСР 18 травня 1989 року, а вже пізніше її продовжили духовенство і миряни. Голодування тривало протягом п'яти місяців 1989 р. і викликало великий резонанс у Радянському Союзі і світі [34, с. 484-486].

Найбільш грандіозним за чисельністю та значенням став похід вулицями Львова до собору Св. Юра 17 вересня 1989 року, який зібрав від 250 до 300 тисяч людей під гаслом свободи віросповідання для греко-католиків. За словами тодішнього голови Львівського миськвиконкому Богдана Котика, ця акція стала переломним моментом у справі легалізації, засвідчила широку підтримку катакомбної Церкви народом та була своєрідним «костаннім попередженням» для влади [28, с. 119; 31, с. 94] та сигналом для переходу в лоно УГКЦ православного духовенства Західної України (за неофіційними даними Марка Бойкуна, британського експерта, на 21 грудня 1989 року 200 священників РПЦ заявили про свій перехід до УГКЦ [19, с. 182]).

Логічним завершенням діяльності КзУКЦ стало проголошення Заяви Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР від 28 листопада 1989 р., за якою греко-католики отримували можливість реєструвати свої громади [27, с. 3]. Однак І. Гель негативно оцінив її, оскільки Заява не розв'язувала всіх вимог, висунутих лідерами руху за легалізацію. Наприклад, у документі Ради нічого не говорилося про вже існуючі греко-католицькі ієрархічні структури, про реабілітацію Церкви, а саме моральну і матеріальну реституцію тощо. Мирянський актив поставив під сумнів щирість радянських чиновників у їх прагненні вирішити питання греко-католиків. Тривале зволікання привело, на їхню думку, до загострення релігійної ситуації, що в свою чергу провадить до національних і соціальних заворушень [37, с. 3].

Однак, незважаючи на всі претензії з боку греко-католиків, УГКЦ отримала право на вільне існування в умовах радянської держави: почали формуватися громади і подавати заяви на реєстрацію (на 1 вересня 1990 р. було офіційно зареєстровано 298 громад [38, с. 55]), чимало православних священників у Західній Україні переходили в лоно УГКЦ: згідно звіту архієпископа Володимира Стернюка від 25 червня 1990 р. у Львівській архієпархії із 456 священників більшість (258) складала ті, що перейшли з РПЦ [39, с. 12]. 3 серпня 1990 р. відновила свою діяльність Духовна Семінарія у Львові, тоді ж було повернуто центральний собор УГКЦ – архикатедру Св. Юра у Львові (19 серпня). Після чотирьох десятиліть «анормального» стану в ієрархії УГКЦ вдалося відновити церковні структури: єпископи, які були висвячені в підпільних умовах, отримали під час зустрічі з Папою Римським 24-26 червня 1990 р. у Римі визнання, а 30 березня 1991 р. на рідну землю повернувся Глава Церкви патріарх Мирослав Іван Любачівський. Таким чином греко-католикам вдалося досягнути свободи і тому Комітет припинив свою діяльність з огляду на виконання своєї місії. Офіційно він був ліквідований за згодою архієпископа Володимира Стернюка в 1992 р., оскільки практично всі його члени обійняли відповідні посади: священники – у церковних структурах, а правозахисники – у політичній та громадській сферах [40, с. 5].

УГКЦ, переживши кількадесятилітні переслідування, зуміла не лише вистояти і перенести численні удари з боку атеїстичного режиму, але й згуртувати ті сили, які залишилися після «офіційної» заборони, організувати власну підпільну структуру та виховати нові кадри, спроможні вести наполегливу боротьбу за права своєї Церкви. Демократичні зміни в контексті нової політики М. Горбачова дозволили УГКЦ рішуче заявити свої вимоги та розпочати активну організовану боротьбу за легалізацію. Таку місію взяв на себе КзУКЦ, створений ще у «доперебудовний» період. Він, очолюваний здебільшого мирянами, зумів підняти на боротьбу за права Церкви практично ціле суспільство Західної України. Також членам Комітету, греко-католицькому духовенству і вірним у співпраці з неформальною політичною громадськістю вдалося представити радянському і світовому суспільству те, що питання легалізації УГКЦ потребувало негайного вирішення. Очікуючи на схвалення своїх ініціатив, лідери Комітету наштовхнулися на певні непорозуміння з церковною владою, яка в особі архієпископа Володимира Стернюка мала застереження не так до суті самої боротьби, як радше до її форм та характеру. Незважаючи на такі суперечності, масова ініціативність населення Західної України змусила центральну і місцеву владу переглянути своє ставлення до проблеми легалізації УГКЦ і дозволити, після понад сорока років переслідувань, реєструвати греко-католикам свої громади.

Джерела та література

1. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. – Частина 2 / [уклад. Є. Захаров]. – Харків: Права людини, 2006. – 514 с.
2. Мартирологія Українських Церков: у 4-х т. [ред. і уклад. О. Зінкевич, Т. Лончина]. – Торонто: Вид-во «Смолоסקип», 1985–. – Т. II. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – 839 с.
3. Три повстання Січків. Т. 1. Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / [ред. В. Овсієнко]. – Харків: «Фоліо», 2004. – 255 с.
4. Вирок судової колегії Львівського обласного суду у справі Кобрини В. А. від 22 березня 1985 р. (копія) // Архів Інституту історії Церкви (АІЦ). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 160.
5. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – ФП. 3. – Оп. 59. – Спр. – 284. – Арк. 45.
6. Лисюк А. Шум порожньої бочки. Кому і для чого він знадобився / А. Лисюк // Перемога. – 1985. – 9 квітня.
7. Слово Святого Отця Івана Павла II до України. – Львів: «Свічадо», 2001. – 204 с.
8. ДАЛО. – ФП. 3. – Оп. 59. – Спр. 283. – Арк. 19-26.
9. ДАЛО. – ФП. 3. – Оп. 59. – Спр. 283. – Арк. 18.
10. ДАЛО. – ФП. 3. – Оп. 59. – Спр. 224. – Арк. 2, 6-9.
11. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) / Б. Боцюрків // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – № 1. – С. 123-164.

12. Гуркіна С. До питання про церковний провід Греко-Католицької Церкви у 1945-1989 роках / С. Гуркіна // «Катакомбна Церква»: статті і матеріали / [ред. кол.: Я. Дашкевич (голова) та ін.]. – Львів: «Логос», 2009. – С. 56-59.
13. Матеріали XXVII с'їзда Коммунистической партии Советского Союза / [ред. Ю. Харченко]. – М.: Изд-во политической литературы, 1986. – 241 с.
14. Єленський В. Церква і політика у посттоталітарному соціумі: Україна / В. Єленський // Права людини в Україні. – Київ-Харків, 1995. – № 13. – С. 34-40.
15. Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке / Д. Поспеловский. – М.: Республика, 1995. – 511 с.
16. Русская Православная Церковь в советское время. (1917-1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью. Книга 2 / [сост. Г. Штриккер]. – М.: «Прописки», 1995. – 462 с.
17. Цыпин В. История Русской Церкви. Книга 9. 1917-1997 / В. Цыпин. – М.: И-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – 832 с.
18. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Єленський. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – 421 с.
19. Bourdeaux V. Gorbachev, Glasnosts and the Gospel / V. Bourdeaux. – London-Sydney-Auckland: Hodder and Stoughton, 1990. – 226 с.
20. Решетило Ю. Релігія чи політика? / Ю. Решетило, Я. Гулько // Людина і світ. – 1989. – № 1. – С. 18-23.
21. Муравський О. «Прийдешнє покоління ніколи не забуде, якою ціною було вистраждане наше єднання» / О. Муравський // «Катакомбна Церква» – С. 42-54.
22. Nahaylo V. The ukrainian resurgence / V. Nahaylo. – Toronto-Buffalo: University of Toronto Press, 1999. – 608 с.
23. Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету захисту Української Католицької Церкви / [ред. Г. Теодорович] – Львів: Вид-во УКУ, 2007. – 669 с.
24. «В России церковь превращается в музей». Интервью с Николаем Муратовым, 4 августа 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politua.ru/humanitarian/12.html>
25. Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия Івано-Франківська обл. // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 455. – Арк. 8.
26. Інтерв'ю з Іваном Гелем від 21.10.2003, м. Львів // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1т. – Спр. 29. – Арк. 25.
27. З дотриманням законності. Заява Ради в справах релігій при Раді міністрів УРСР // Вільна Україна. – 1989. – 30 листопада.
28. Собор Св. Юра. 22 січня 1989 року. Документи і спогади / [упор. І. Калинець]. – Львів: Вид-во «Друкарські куншти», 2011. – 133 с.
29. Стернюк В. Щоб ніхто не віддав злом на зло / В. Стернюк, Я. Гулько // Людина і світ. – 1991. – № 4. – С. 14-21.
30. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988-1991) / С. Кобута // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 34-37.
31. Гель І. «Богдан Котик був дуже мудрою людиною...» / І. Гель // «Катакомбна Церква» – С. 90-95.
32. Мыхайлюк О. «Пастыри без паствы». Короткая справка для одного американского сенатора / О. Мыхайлюк // Известие. – 1987. – 23 декабря.
33. Hodiak V. Soviet Church comes out of shadows: Ukrainian bishop seeks revival / V. Hodiak // Pittsburg: Post Gazzete. – 1989. – 2 september.
34. Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів) / В. Пащенко – Полтава, 2002. – 616 с.
35. Інтерв'ю з о. Михайлом Нискогузом від 5.05.2001, м. Львів // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1269. – Арк. 8.
36. Інтерв'ю з о. Володимиром Валевським від 28.10.1998, м. Львів // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 906 – Арк. 25.
37. Заява Комітету захисту УКЦ від 4.12.1989 // Українська Пресова Служба. – 1989. – № 12. – С. 3.
38. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: зроблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.) / Я. Стоцький. – Тернопіль, 1999. – 120 с.
39. Промова архієпископа Володимира Стернюка у Римі 25 червня 1990 року // Патріархат. – 1990. – № 9. – С. 12.
40. Кобрин В. Фінти псевдокомітету / В. Кобрин // Мета. – 2004. – № 5.

Бублик Т. Т. Участие греко-католического мирянства в движении за легализацию УГКЦ: на примере деятельности Комитета защиты УКЦ (середина 1980-х – начало 1990-х гг.)

В этой статье обсуждается один из аспектов проблемы легализации Украинской Греко-Католической Церкви. Автор описывает участие и роль мирян в борьбе за права своей Церкви через призму деятельности Комитета защиты Украинской Католической Церкви. Также анализируется совмещение религиозного и национально-политического факторов в процессе легализации.

Ключевые слова: греко-католики, легализация, Комитет защиты УКЦ

Bublyk T. T. The participation of Greek Catholic laity in the movement for the legalization of UGCC: an example of activities of the Defence Committee of the Ukrainian Catholic Church (in the middle 1980-th – in the beginning 1990-th)

In this article one aspect of the problem of the legalization of the Ukrainian Greek Catholic Church is discussed. The author describes the participation and role of the laity in the struggle of Ukrainian Greek-catholics for the right of their Church in the light of activities of the Defence Committee of the Ukrainian Catholic Church. He also analyses the combination of religious and politic factors in the legalization process

Keywords: Ukrainian Greek-catholic, legalization, Defence Committee of the Ukrainian Catholic Church